

ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК МИСТЕЦТВО СЛОВА

Робота над текстом у 3-му класі

Курс “Літературне читання” для третьокласників має свої особливості щодо жанру текстів, які вивчаються, прийомів та форм роботи учнів на уроці, співвідношення колективної роботи, діяльності під керівництвом педагога і самостійного опрацювання текстів дітьми. Про них розповідає автор підручника* **Віра Науменко**, кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка.

Організація роботи з художнім твором

Пріоритетним завданням курсу “Літературне читання” у 3-му класі залишається формування умінь визначати зосереджені у творі морально-етичні цінності українського народу і народів світу, здатності засвоювати такі цінності.

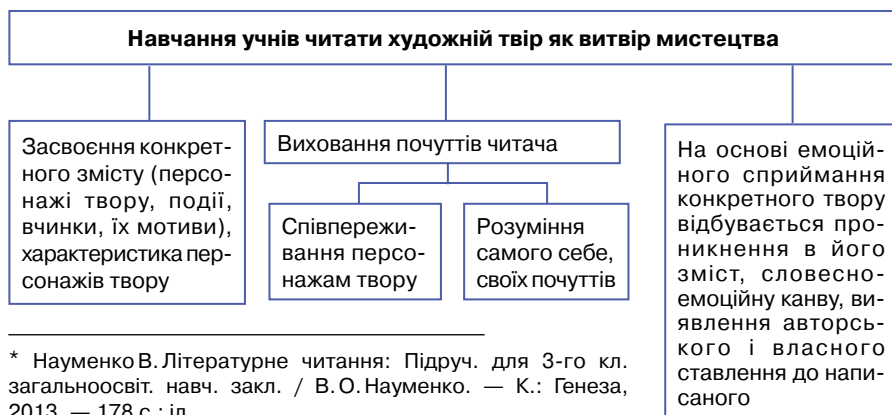
У роботі з третьокласниками більшу увагу треба приділяти розвитку самостійності під час опрацювання художніх творів: аналізу тексту, усвідомленого сприймання прочитаного, швидкості читання мовчки (співвідношення між читанням уголос і мовчки на уроці має становити орієнтовно 50 на 50%). Окрім

цього, продовжується робота з вивчення усної народної творчості та зразків зарубіжної літератури.

Особливості уроку літературного читання визначаються рівнем сформованості в учнів навички читання вголос і мовчки, змістом та жанровими особливостями творів, передбачених програмою. У центрі уваги на уроці буде дитина, яка навчається осмислювати художній твір як мистецтво слова (див. схему).

Під час організації роботи з художнім твором варто навчати учнів вести діалог з автором твору (спілкуватися з ним) на основі змісту тексту, формувати вміння самостійно крок за кроком відкривати і засвоювати цінності твору.

Схема

Зокрема, **читання-спілкування** відбувається між такими учасниками: читачем, художнім твором, автором. Щоб спілкування було успішним, читачеві треба зрозуміти автора та зміст його твору, а для цього слід налаштуватися на спілкування, на усвідомлення думок і почуттів співрозмовника; прочитати твір, формулювати запитання й шукати відповіді на них, мислити, уявляти, запам'ятовувати.

* Науменко В. Літературне читання: Підруч. для 3-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. О. Науменко. — К.: Генеза, 2013. — 178 с.: іл.

Читає «спілкується» з художнім твором, який є особливим співрозмовником, адже художній твір дитини не знайомий, у ньому образно висловлюються думки автора. Ці особливості треба враховувати, організовуючи роботу учнів на уроці літературного читання.

Орієнтовна послідовність роботи над твором

I етап — «до читання»

- Підготовка до правильного у міру швидкого читання (вправи на правильність і швидкість читання).
- Підготовка до усвідомлення змісту (ознайомлення з життєвим і творчим шляхом письменника, словникова робота, вправи на активізацію мислення).
- Підготовка до сприймання тих почуттів, які переживають персонажі, розуміння їхнього стану; збагачення емоційного досвіду дітей (слухання музики; розглядання творів живопису, фотографій, відеозаписів, предметів; читання віршованих, прозових рядків, емоційно забарвлених слів).
- Передбачення змісту твору за заголовком, ілюстраціями до тексту, заголовком і опорними словами тощо.

II етап — «під час читання»

- Первинний синтез — цілісне сприйняття твору можна організувати по-різному: учні самостійно читають текст; учитель подає зразок читання; комбіноване читання (вчитель — учні); читання вголос підготовленими учнями; слухання у записі. Вибір виду читання залежить від змістової складності тексту, його емоційності, подальшого плану роботи над твором. Окрім того, під час первинного ознайомлення з твором можна використати такий прийом: зробити посеред тексту зупинку і запропонувати учням спрогнозувати продовження твору.
- Виявлення впливу змісту тексту на почуття дітей, розуміння учнями його загального емоційного спрямування, орієнтування в темі.
- Повторне читання твору учнями, виконання різноманітних завдань: поділ тексту на частини; формулювання запитань; тлумачення незрозумілих уривків, речень, слів; відновлення вилучених частин твору за поданими запитаннями, малюнками, схемами, за коротким переказом змісту твору.
- Аналіз твору починається з постановки пізнавального завдання (визначити жанр, тему, ознайомити з сюжетом), морально-етичного (визначити персонажів, дати їм характеристику, назвати художні засоби і визначити їхню роль у створенні художнього образу) і завершується визначенням основної думки. Хоча може бути й інший шлях аналізу.

Надзвичайно ефективним є такий підхід до організації цього етапу уроку, за якого учитель разом з учнями визначає шляхи розв'язання поставлених

завдань, організовує діалог з автором, його твором, самостійне виконання завдань учнями в групах, обговорення результатів.

Доцільними є такі *види роботи*: складання схеми розвитку сюжету, опис місця дії, випадку, який трапився з персонажем, складання системи образів, доповнення поданих у зошиті схем розвитку сюжету чи системи образів, складання плану, підготовка до різних видів переказу (вибіркового, творчого, стислого, детального), визначення почуттів персонажів, причини їх зміни, складання партитури почуттів, визначення художніх засобів, розкриття їхнього значення, створення п'єси, малюнка «фільму», ілюстрування, словесне малювання уявних картин, діалог з автором (персонажем), написання листа автору (персонажу), продовження історії, складання різних варіантів закінчення твору, творча переробка частини тексту, в яку дитина вкладає своє бачення розвитку подій.

Виконання кожного завдання супроводжується читанням тексту, його частин, формулюванням власних оцінок, думок щодо твору.

III етап — «після читання»

- Порівняння під керівництвом учителя прочитаних творів, називання їхніх авторів.
- Виконання завдань на встановлення зв'язків: автор — назва твору — зміст — емоційно-художня виразність.
- Самооцінювання досягнень.

Види завдань

Розробляючи урок літературного читання, педагог має обрати таку послідовність роботи над художнім твором, яка сприятиме розвитку творчої активності учнів, стимулюватиме інтерес до твору, який вивчають на уроці, та до читання загалом, збагачуватиме читацький, моральний, естетичний досвід молодшого школяра, **формуватиме вміння спілкуватися, визначати завдання і шляхи їх розв'язання.**

Залежно від поставлених цілей для організації діяльності учнів доцільно використовувати такі *види завдань*.

1. Формування вміння сприймати засоби художньої виразності.

Під час аналізу твору педагог проводить діяльність у двох напрямках, акцентуючи увагу дітей на тому:

- за допомогою яких епітетів, метафор, інших художніх засобів автор **створює художній образ**, який ми уявляємо, бачимо, відчуваємо;
- за допомогою яких слів автор **передає своє ставлення до описаного** і викликає його в читачів.

Учні віднаходять у тексті *експресивну лексику* (емоційно забарвлені слова); *повтори*, за допомогою

яких підсилюється переживання відповідних почуттів; *звукопис* (звуконаслідування — передача звуків природи словами; звукові повтори — асонанс (повторення приголосних), алітерація (повторення голосних)); *ритм, паузи*; приклади *поетичного синтаксису* (використання трикрапки, окличних речень, коротких речень, речень складної конструкції).

2. Формування вміння відтворювати в уяві картини життя, зображені автором:

- аналіз ілюстрацій до твору, словесне та графічне малювання.

3. Розвиток здатності встановлювати причинно-наслідкові зв'язки (розуміння розвитку подій (сюжету), вміння помітити зміну настрою в творі):

- складання словесного чи малюнкового плану; складання партитури почуттів (коли створюємо малюнок, за допомогою кольорів передаємо настрій, почуття автора, персонажа твору, а потім називаємо їх словами: радість, смуток, надія, замилування тощо).

4. Формування здатності сприймати художній образ (визначати вчинки персонажів, мотиви, почуття; розуміти міміку, жести, мовленнєву інтонацію персонажів, визначати зміни внутрішнього стану персонажа; висловлювати оцінне судження):

- читання в особах; складання розповіді про персонажа чи від його імені; складання розповіді за аналогією; створення малюнкового фільму (діафільму); зіставлення художніх засобів, образів, використаних різними авторами для змалювання однієї й тієї самої картини; складання системи образів (моделювання).

З аналізу системи образів виводиться основна думка твору.

Робота над драматичним твором

У 3-му класі учні ознайомлюються з п'єсою та п'єсою-казкою. Для визначення шляхів і прийомів аналізу цих творів на уроці літературного читання необхідно враховувати їхні жанрові особливості. Зокрема:

- П'єса — твір, призначений для сценічної постановки.
- У п'єсі немає авторської розповіді. Автор виявляє свою присутність через заголовки, список дійових осіб, коментар до нього, ремарки.
- Зміст п'єси розгортається у мовленнєвому спілкуванні персонажів: чергуванні монологів, діалогів, полілогів.
- Для сюжету п'єси характерна гострота. Події обертаються навколо основного конфлікту, який розкривається з кожним епізодом. Ці епізоди відображають найсуттєвіші моменти з життя персонажів твору.
- Характери персонажів розкриваються через їхні вчинки і мовлення.

Важливою особливістю п'єси є те, що сприйняття її змісту значною мірою залежить від акторської гри, роботи режисера, художника, гримера.

На уроках літературного читання учні ознайомлюються з п'єсами-казками Олександра Олеся, Ніни Куфко, Лесі Мовчун. Ці твори мають свої особливості, чіткі відмінності.

Своєрідність п'єси **“Горіхові принцеси” Лесі Мовчун** у тому, що в ній п'єса-казка вплітається у діалог казкаря й онука. Тому дітям треба зрозуміти, де діалог, а де казка, визначити особливості кожного учасника діалогу й казкових персонажів.

Для сприймання учнями композиції твору важливо, що в ньому текст поділено на частини — сцени (дії).

У підручнику подаються лише фрагменти п'єси (перша і остання сцени). Зміст пропущених частин учням треба передбачити, перевірити за коротким переказом і, звісно ж, самостійно прочитати твір у повному обсязі.

Перед початком роботи над змістом п'єси-казки необхідно уточнити, чи розуміють діти значення термінів *роль* (зображення актором на сцені дійової особи) і *актор* (виконавець ролі в театральній виставі). Учні читають пояснення в тексті й знаходять, де записані *ремарки* (дійові особи і примітки автора).

Аналіз п'єси треба почати з визначення конфлікту, потім простежити етапи його розвитку. Початок конфлікту чітко сформульований: у королівський палац увійшла нова королева з дочкою Ніколь. Почалася колотнеча, бо мачуха не злюбила Джоан — доньку короля. Але особливістю розвитку конфлікту,

**Щоб краще п'єсу зрозуміти,
її потрібно відтворити.**

(Надіслала Л. Лобунець, СШ № 167, м. Київ)

який привів до щасливої розв'язки, є стосунки між Джоан і Ніколь, які відрізняються від зображених у казках про дідову і бабину дочку: "...тільки Джоан і Ніколь, дві сестри". Вони дружать і допомагають одна одній у всіх складних ситуаціях.

Для роботи з п'єсою третьокласники вже мають хорошу підготовку, зокрема, вони вміють визначати думки і наміри персонажів, інтонаційно передавати їх голосом, користуватися невербальними засобами виразності (жестами, мімікою). Діти вміють розігрувати діалоги, інсценувати пісні, казки.

Основна подія п'єси-казки **"Ведмідь в гостях у бабусі"** Олександра Олеся — ведмідь приходить у гості до бабусі. Окрім головних персонажів у п'єсі діють ще бабусине господарство та бджоли. Зміст конфлікту: намагання бабусі примирити домашнє птаство між собою і з ведмедем, який боїться невідомого для нього оточення. Кульмінаційний момент — півень побився з індіком, ведмідь побачив бджіл. Розв'язка — ведмідь утікає.

Читання п'єси-казки треба почати з передбачення змісту за заголовком, списком дійових осіб, малюнками до твору, визначення жанру.

Первинний синтез можна здійснити, використовуючи прийом комбінованого читання. Після читання діти обмінюються враженнями, повторно переглядають текст: де перераховані всі дійові особи, де подані ремарки (короткі й розгорнуті).

Після цього учні читають текст п'єси самостійно, уявляють хату бабусі, де відбувається підготовка до зустрічі гостя, частування, саму бабусю, ведмедя, півня, індіка. При цьому визначають, як ремарки допомагають уявляти сцени п'єси.

За допомогою прийому словесного малювання учні передають зміст уявних картин, підтверджують їх ремарками. У результаті діти ще раз переконуються в тому, що ремарки коментують поведінку дійових осіб і допомагають уявити місце дії та самі події, зрозуміти вчинки дійових осіб.

Молодші школярі порівнюють п'єсу-казку з віршованою казкою (у п'єсі-казці немає оповідача, події розгортаються через діалог).

Наступний крок — аналіз учинків персонажів, характеристика дійових осіб (ведмідь боягузливий; індик пихатий, забіякуватий, не вміє поводитися в гостях; півень теж забіяка); промовляння реплік персонажів, продумування жестів, міміки; міркування над розв'язкою.

Підсумовуючи прочитане, учні висловлюють міркування: чи вдалися гостини, чому все так закінчилося. Врешті-решт діти об'єднуються в групи, розподіляють ролі, вивчають слова, відтворюють п'єсу.

П'єса-казка **Ніни Куфко "Вареники в сметані"** розповідає про українські звичаї, які дійшли до нас із часів Київської Русі. П'єсу поділено на дії. З таким

поділом учні вже зустрічалися, читаючи твір Лесі Мовчун.

Особливістю п'єси є наявність ведучих. Автор у їхні уста вкладає свої думки, свою оцінку дій персонажів і всіх описаних подій. Ремарок та реплік дійових осіб зовсім мало, дії відбуваються на фоні розповіді ведучих. Це дає неабиякі можливості для реалізації творчого підходу під час підготовки й самої гри на сцені. Оформлення місця дії, створення костюмів вимагатиме особливої уваги, спонукатиме до пошуку, адже тут переплітаються теми історії (Хрещатик, терем князя Кия, князь і його воїни в обладунках), традицій (сватання, святкова вечерея, спілкування), гостинності (лисичка та її гості). Важливо, щоб під час аналізу п'єси й розігрування окремих сцен діти замислилися, що лисичка робила не так, і зрозуміли: вареники у сметані на столі не тільки для того, аби смачно наїстися.

Робота над байкою

Ще одним новим для учнів жанром є байка — невеликий за обсягом твір повчального змісту. У ньому чітко визначені зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка. Для байки характерні чіткість, образність, виразність опису, влучність мови, моральне спрямування. Персонажами байки є тварини, рослини.

Відповідно до програми, у 3-му класі діти ознайомлюються з байками **Леоніда Глібова** та **Павла Глазового**. На основі цих творів молодші школярі розглядають жанрові особливості байки, вчать аналізувати твір, бачити і пояснювати його мораль, виразно читати в особах.

Педагог має підвести дітей до думки, що вибір автором персонажів не випадковий: через розкриття їхніх характерів він допомагає читачам зрозуміти ідейне спрямування байки. Так, у байці Л. Глібова "Коник-стрибунець" коник, який любить співати, все літо гуляти, є втіленням безтурботності, а муравей — образом працюючої людини. У байці Павла Глазового "Глибинна мораль" ворона уособлює мудрість. Цей образ знайомий дітям і з життя, і з інших творів, де розповідається про неабияку кмітливість цих птахів.

Опрацьовуючи байки, на етапі "до читання" необхідно пригадати з учнями поведінку тварин, які є персонажами твору. Відтак важливо допомогти дітям уявити розвиток подій, сприйняти художні образи. Для цього слід привернути увагу до кожного слова, кожної деталі в тексті. Наприклад, щоб учні правильно зрозуміли мораль байки, відповіли на запитання, чому муравей відмовив конику, вони мають свідомо сприйняти слова: досхочу розкошував, цілісінке літо, не вгаваючи, співав, розгулявся на всі

боки, все байдуже, все дарма — тож коли було про щось дбати, працювати? Чи можна так жити?

Під час аналізу байки важливо визначити ставлення дітей до персонажів. Відповідаючи на запитання: “Кому з персонажів ти симпатизуєш? Хто викликає почуття жалю? Чому?”, учень міркує над вчинками і мотивами дій героїв, починає аналізувати, заглиблюватися у зміст байки.

Варто пам'ятати, що в байці чітко виражена авторська оцінка описаної ситуації, персонажів. Так, Л. Глібов співчуває легковажному конику, який живе одними розвагами (“коники плаче, серце мліє”), але засуджує таку вдачу (“а тепер танцюй, небоже, на морозі гопака”), називає його “небогою”, що означає “бідолаха”. У цій байці думки автора вкладені у уста одного з персонажів — мурав'я. І це не даремно, оскільки вдача мурав'я протилежна характеру коника-стрибунця, неробство і нерозсудливість якого засуджує Л. Глібов.

При повторному читанні й аналізі байки доцільно використовувати ті самі прийоми, що й під час опрацювання змісту оповідання: поділ тексту на частини (початок, основна частина, кульмінація, розв'язка); міркування над запитаннями і підтвердження своїх думок словами з тексту; пояснення значення образних висловлювань; читання реплік персонажів, передача за допомогою інтонації їхніх почуттів; словесне малювання уявних картин; постановка запитань до тексту; розкриття алегорії; аналіз моралі.

Завершується робота над байкою читанням в особах, інсценізацією, створенням ілюстрацій, міркуванням над альтернативними варіантами закінчення байки тощо.

Організація діяльності учнів на уроках позакласного читання

Особливість уроку позакласного читання в 3-му класі визначається переходом учнів на основний етап формування читацької самостійності: діти самостійно опрацьовують зміст твору за допомогою інформації, вміщеної на обкладинці, титульному аркуші, а також анотації, передмови, навчаються добирати і читати книжки; читають їх; складають анотацію на прочитану книжку; обговорюють самостійно прочитані твори.

У підручнику “Літературне читання” подано у скороченому вигляді деякі твори, тож доцільно рекомендувати учням прочитати їх у повному обсязі.

Також необхідно присвятити окремі уроки читанню дитячої періодики, навчання користуватися інтернет-ресурсами бібліотек, які на своїх сайтах розповідають про сучасну літературу, вміщують статті до пам'ятних дат письменників, подають твори в електронному форматі.

Орієнтовна структура уроку позакласного читання

1. *Робота з представленими на виставці книжками*, прочитаними за рекомендацією вчителя (різних за жанрами, але об'єднаних спільною темою).

Для обговорення однієї чи кількох книжок можна використати посібник з позакласного читання. При цьому необхідно заохочувати тих дітей, які самостійно відшукали і прочитали книжки на визначену тему.

2. *Обговорення прочитаних книжок, розповідь про авторів* (тут відкриваються великі можливості для пошукової діяльності учнів).

3. *Розширення читацького досвіду учнів*, формування умінь, визначених у програмі.

Треба показати, де в книжці анотація (спробувати скласти її разом з учнями); де передмова (визначити, яка у ній дається інформація); знайти довідкову літературу і попрацювати зі словниками, енциклопедіями тощо.

4. *Ознайомлення учнів з темою наступного уроку* позакласного читання і його завданнями, зі списком рекомендованої літератури для самостійного читання.

На уроках позакласного читання знайдеться місце і для проектної діяльності; демонстрації підготовлених учнями презентацій; зустрічей з письменниками; обговорення книжок, тематику яких запропонували самі діти; поєднання музики, живопису, драматизації, лялькового театру; вони можуть вирости у проведеному урочистих ранків, вечорів, спільних з батьками заходів тощо.

Чим багатша робота на уроці літературного читання, тим сильніший вплив художнього твору на читача, тим краще він засвоює ті цінності, якими ділиться з ним письменник. ●